

Tanıtım ve Değerlendirme

*Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume, Şerh ve Tenkit Eden: Şeyh Muhsin Fânî, İstanbul 1340.**

Zeki Velidi TOGAN

Çev.: Tahir AŞİROV**

Risalenin mukaddimesinde, bu kitabın, umumu Türk dillerine ait neşir etmek istediği tettebbuat külliyyatından bir cüz olduğunu ve “25 sene mütemadiyen vakfı vücut ettiği lügat nameleri ikmale muvaffak olduktan sonra Garp Türkçesinin geçirdiği safahat inkılâbın mühim enmuzeci olan bu divançeyi tab ettirmek” fikrine geldiğini söyleyen naşir, gerek “Mahtumkulu”¹, gerek “yedi asırlık Türkçe manzume”nin Türk edebiyatı ve lisaniyatı tarihindeki

* Bu makale, Şeyh Muhsin Fânî tarafından kaleme alınan “Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume” adlı eserin, Zeki Velidi Togan tarafından değerlendirmesinden ibarettir. Makale, Türkiyat Mecmuası’nın “Kitabiyat Tenkit ve Tahlilleri” kısmında 465-474 sayfaları arasında yer almaktadır. (Türkiyat Mecmuası, c. II, İstanbul 1926. s. 465-474.). Makale latinize edilirken dipnotlar tarafımızdan eklenmiştir.

** Dr., Türkmenistan Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com

¹ Türkmenlerin Göklen boyunun Gerkez oymağından olan Mahtumkulu, 1724’de İran’ın Gülistan Eyaleti’nin Kümme Kabuz şehrinin Hacı Kavuşan köyünde dünyaya gelmiştir. Bu köy Etrek nehri boyunda olup şimdi İran sınırı içindedir. 1807 tarihinde ölmüştür.

mevkilerini layıkıyla takdir ederek neşrine de o nispette halis ilmi maksatla ehemmiyet verdiğini anlatmaktadır.

Naşir, Türkmen şairinin yalnız “Vambery” tarafından bundan yarım asır evvel Alman Şark Cemiyeti Mecmuasında (Z.D.M.G. XXXIII)² neşir olunan kıtalarını ve yedi asırlık manzume dediği “Ali”nin “Kıssa-î Yusuf”un da mezkûr mecmuanın 43-ncü cildinde “Houstma”³ tarafından neşir olunan kıtasını tekrar etmekle iktifa etmiştir. Eserde tenkit ve muhakemeye değer yeni bir şey var ise, o da, şerh ve haşiyeler ve naşirin bu eserleri anlayış-ı keyfiyetidir. “Mahtumkulu”nun bazı diğer kısımları daha 1907 senesi “Taşkent”te, “Ostroumov” tarafından “Türkistan vilayetinin gazyeti”⁴ gazetesinde tefrika suretinde⁵, sonra 128 sahifelik bir risale suretinde 50 dane olarak neşir olunmuştur⁶. Mühahharan Astrahan’da mukim Türkmen âlimi “Abdurrahman Niyazi” 1911 senesi “Mahtumkulu Divanı”nı neşir etmiştir⁷. 1911 senesi yine “Taşkent”te Arifcan matbaasında “Otuz iki tohum kıssası ve Mahtumkulu” ismiyle tab’ olunmuştur⁸. Müsteşrik “Samoyloviç”⁹ bu eserle pek çok uğraşmış ve “Rus Asar-ı Atike cemiyeti şark şubesi” mecmualarının (Z.V.O) XIX¹⁰ inci cildinde s. 3-30 “Mahtumkulu” ve

² Vambery, H., “Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli’s”. ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), XXXIII, s. 387-444. İngiliz hükümetinin görevlendirmesiyle Arminius Vambery 1863’de Orta Asya’ya, bu cümleden olarak Türkmenistan’a da derviş kılığında seyahat eder. O Mahtumkulu’nun 40 şiirini toplayıp, 1879’da Leypseg şehrinde, 31 şiiri Türkmençe ve Almanca tam metin olarak, 9 şiirden parçaları ise “Türkmen dili ve Mahtumkulu divanı” adlı bir kitapçık olarak yayınladı.

³ Houstma, M. Th., Ein alttürkisches Gedicht., ZDMG, XLIII, 1889, s. 69-98.

⁴ Çar hükümeti neşriyat organı olan “Türkistan Vilayetinin Geziti” 1871’de yayımlanmaya başladı. Bu gazetenin başyazarlığını 1883’e kadar Şahimerdan İbrahimov (Türkistan valisinin özel tercümanı), 1883-1917 yılları arasında ise misyoner Ostroumov yapmıştır. Müsteşrik, tarihçi ve etnograf Nikolay Petroviç Ostroumov/Николай Петрович Остроумов (1846-1930) (15 Kasım 1846-17 Kasım 1930).

⁵ Türkistan Velayatının gazetesi 1907 - № 15, 16, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 47.

⁶ Mahtumkulu, Şiirleri, (Haz. N. P. Ostroumov), Taşkent 1907, 127 s.

⁷ Divan Mahtum Kulu, Neşir eden Abdurrahman Niyazi, A. Omarov ortakların tecarethana tip. Astrahan 1912, 48 s.

⁸ Otuz iki tohum kıssası ve Magtumkulu. Daşkent G.H. Arifcanovın daş basması 1911.

⁹ Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç/Самойлович Александр Николаевич (17 (29) Aralık 1880(18801229), Nijniy Novgorod (Нижний Новгород) — 13 Şubat 1938, Moskva/Москва); Zeki Velidi Togan Samoyloviç ile görüşmesinde Büyük şair Mahtumkulu’yla başladığını kendisi “Hatıralar” adlı eserinde ifade etmektedir. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, TDV yay. Ankara 1999.

¹⁰ Материалы по среднеазиатско-турецкой литературе. 1; Кр. опись среднеаз. рукописного собрания А. Самойловича // ЗВОРАО (Записок Восточного Отделения Императорского Русского Археологического

umumen o tipteki Türkmen şairleri hakkında ve s. 125-148'de "Mahtumkulu"nun divanı hakkında makaleler yazmış ve 1907 senesi Jivaya Starina mecmuasında "Yalın Ayak Türkmen şairi" diye neşir ettiği makalesinde de "Mahtumkulu" ve rufekasından bahis etmiştir¹¹. "Samoyloviç", "Maktum Kulu"nun müteaddit nüshalarına malik olmuş ve bunları neşir olunan kısımlarıyla da karşılaştırarak bu şaire mensup cem'an 197 manzume mevcut olduğunu kayıt etmiş ve bütün mevcut manzumelerin matla'larını neşir etmiştir. Sonra ben 1913 senesi "Fergana"da "Mahtumkulu"nun o güne kadar görülen nüshaların hepsinden daha zengin ve mükemmel ve sahih bir divanını ele geçirerek bu nüsha sonra tarafımdan sahibi "Törekul oğlu Nezir"^{e12} iade olunmuştur. Ve "Mahtumkulu"nun hayatına ait bulabildiğim malumatı da ilave ederek, bütün manzumelerin matla'larını nakil etmek suretiyle fihristini Orenburg'da 1913 senesinde "Şura" mecmuasının 12-17 sayılarında neşir ettim¹³. Benim bulduğum nüshada o güne kadar malum olmayan 56 manzume mevcut olup manzumelerin adedi 197+56=243 adedine vasıl oldu. Sonra "Mahtumkulu"nun daha bir kaç yeni nüshaları bulunması ve benim makalemin neşri münasebetiyle Samoyloviç "Orta Asya Türk edebiyatına ait malzemeler" nami makalelerin II-III nci cüzlerini (Z.V.O. XXII)¹⁴ neşir etti. Burada, eline geçmiş olan diğer nüshalardan daha 26 yeni manzume göstermiş, bunları ve benim bulduklarımı ilave ile Mahtumkulu manzumelerinin cem'an 279 parça olduğunu ba'de't-tedkik kayıt etmiş ve s. 140-153

Общества.). 1909. Т. 19, вып. 1. С. 01-030. Samoiloviç, A. (1941), "Orta Asya Edebi Dili Tarihine Dair", (Çev. Abdülkadir İnan), Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940-1941, İstanbul. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940-1941 - Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, İstanbul - 1941, 145s.

¹¹ "Yalın ayak türkmen şairi Kõr-Molla ve onun Ruslar hakkındaki şarkısı. (Etnografik taslak)" А. С-чъ. "Туркменсий поэтъ-босякъ Кõръ-Молла, и его пѣсня о русскихъ. (Этнографическій набросокъ)", Живая Старина (Живая Старина. Периодическое издание Отделения этнографии Императорского Русского Географического Общества. Выпуск, год. (Публиковалось по 4 выпуска в год). (Rus imperatorlığının Geografiya cemiyetinin etnografiya bölümünün süreli neşri), выпускъ IV, юль XVI, С-ПЕТЕРБУРГЪ. 1907. Makalede şair ile ilgili yerler "Bahşı/Şarkıcı" için gerekli olan materialları ve bunun gibi şeyleri ilk başta Mahtumkulu'dan başlamakla türlü Türkmen şairlerinin (şiiirleri)" (s.216) "İki şarkı, Mahtumkulu'nun mistik şiiirlerine özenliğini gösteriyor" (s. 221).

¹² Zeki Velidi Togan, Törekul oğlu Neziri, Türkistan'ın meşhur şahsiyetlerinde olduğunu ve Nezir Törekul'u Nezir'in babası Törekul, Fergana valisi yanında tercüman idi. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, TDV yay. Ankara 1999, s. 100.

¹³ Ahmet Zeki Velidi, Divan Mahtumkulu, Şura 1913. № 12. s. 357-360. Ahmet Zeki Velidi, Divan Mahtumkulu, Şura 1913. № 17. s. 393-395.

¹⁴ Самойлович, Материалы по среднеазиатско-турецкой литературе. 2: Третье дополнение к указателю песен Махтумкули. 3: Стихи Доулет-Мамеда моллы, отца Махтумкули // ЗВОРАО. 1914. Т. 22, вып. 1/2. С. 127-154.

“Mahtumkulu”nun pederi Devlet Mehmet Munla ibn Abdullah’ın 1167 h. (miladi 1753/4) de telif ettiği “Vaaz-ı Azad”¹⁵ nami eserinden bazı numuneler de ilave etmiştir. Bundan sonra “Mahtumkulu” hakkında, eğer Türkmenistan gazetelerinde böyle bir şey mevcut değilse, bir makale veya eser neşir olunmadığını zan ediyorum¹⁶.

“Şeyh Muhsin Fani” Beğin şimdi mevzu bahis olan neşri ise, yukarıda dediğimiz gibi, yalnız “Vambery” neşrini tekrardan ibaret olduğundan bu bapta hiç bir yeni şey ilave etmiyor. “Vambery” kendi elindeki divanın dolgun yazılı 260 sahifeden ibaret olduğunu ve yeni fena talikle belki de bir İran’ı tarafından istinsah edilen, kısmen katiyen okunmayan ve kısmen okunursa da anlaşılamayacak bir surette yazılan gayet kötü bir nüsha olduğunu söylemiş ve o büyük eserden zorla okuyabilmek için neşir ettiği bu kıtalara da “Yalnız birinci ve zayıf bir tecrübe” olduğundan nazar-ı afv ile bakılmasını mahsusen rica etmiştir (s. 392) ve fil-vaki’ “Vambery”nin bütün diğer neşriyatından daha ziyade şu “Mahtumkulu divanı” büsbütün hata olup, onlara nazaran “Mahtumkulu” hakkında yazdığı muhakemelerde bu müsteşrikin Türkmen şairini iyice anlayamadığını göstermiştir. “Şeyh Muhsin Fani” ise yalnız o hataları tekrar etmekle kalmayıp hatta onları garip bir şekilde “izah” ve

¹⁵ “Vaaz-ı Azad”, Devlet Mehmet Azadi’nin eserler toplamı içinde 27-243 sayfaları arasında yayınlanmıştır. Döwletmamet Azady, Eserler ýygındysy, (hz. Rahmenberdi Godarow, red. Hidayet Peker), Uludağ Üniversitesi Basımevi Bursa 2012.

¹⁶ İçinde (Goşgi) Aliyev G. Türkmen Dili, Ashabad 1914, 82 s.; Divan hezreti Muğtımğulı, Buhara 1910, 80 s.; Divan hezreti Muğtımğulı, Buhara 1911, 80 s.; Divan hezreti Muğtımğulı, (Gagüren ve neşir eden Gurbanberdi Gürgeni, Buhara 1914, 164 s.; Çarlık Rusya döneminde 14 Aralık 1914’te Aşkabat’ta yayımlaya başlayan ve yayını 1917 yılında Çarlık Rusyasının devriminden sonra, 1917’de biten “روزنامهء ماورای بحر خزر” “Ruznama-yi Mavera-i Bahr-i Hazar”, rusça “Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta” (“Hazar Ötesi Günlük Gazete”) adlı Türkmen gazetesinde Mahtumkulu şiirleri ve diolog şiirleri yer almaktadır. “مختم قلی” № 25 (1915), “مخدوم قلی بیله دوردی شاعرینک قوشوشماغی” №108 1916, “مخدوم قلی بیله دوردی شاعرینک قوشوشماغی” №110 (1916), “مخدوم قلی بیله دوردی شاعرینک قوشوشماغی” №133-134 (1916); Ancak Zeki Velidi Togan’ın makalenin kaleme alındığı zamana kadar Muhtumkulu ile ilgili müsteşriklerin yazılardan haberdar olduğunu da belirtmek gerekecektir. Çünkü makalede Samoyloviç’in “Abdu-s-Sattar-Kazı” kitabından referans göstermektedir. Samoyloviç ise “Abdu-s-Sattar-Kazı” kitabının girişinde onlardan bahsetmektedir: “Chodıko A. (Александр Ходзька), Specimens of the Popular Poetry of Persia. London, 1842.; Березин И. Н., Турецкая хрестоматия, т. II, вып. I, стр. 88, 1857”; “А. Н. Самойлович, Абду-с-Саттар-казы. Книга рассказов о битвах текинцев. Туркменская историческая поэма XIX века, С. Петербург, 1914 s.

birçok yeni hatalarda ilave etmiş olduğundan, elimizdeki bu son İstanbul tab'ı ilim için bir adım daha geri gitmek demektir¹⁷.

Mezkûr divanın “Ostroumov” tarafından neşir olunan kısmı Türkiyat enstitüsü kütüphanesinde numara 3752'deki ufak risaleler içinde mevcuttur. Lakin maalesef Katanov kütüphanesi¹⁸ vaktiyle iyi tanzim olunmamış ve bilhassa küçük risaleler kendi isimleriyle yazılmamış olduğundan, o cümleden, Mahtumkulu divanı da kendi ismiyle kayıt olunmamıştır. Belki o sebepten dolayıdır ki, naşir, kitabın İstanbul'da nüshası mevcut olan “Taşkent” neşrinden de istifade etmemiş¹⁹ ve hiç olmazsa bazı manzumelerini, “Vambery”nin cehaletiyle beraber gülünç cüretkârlığından mütevellit hatalardan kurtaramamıştır. Misal için bir iki beyit alalım:

Vambery ve Şeyh Muhsin Fanî neşri s. 35.

Dağlar hakkında necidur Defe hem özin dağ saymaz

Kemlik alma keman bar Menlik ile zeval bar

Sirke aydar bal benim Zeft özini yağ sayar

Haber ansan berdun Özin kem saymaz

Öz yanında bedewden Eşek özin bek/beyik sayar

Taşkent tab'ı [baskısı] s. 65.

Dağlar hakkın mihidur (ve'l-Cibalu evtaden²⁰) Defe (Tepe) özin dağ sayar

Kemlik (Tevazu' ve noksan) ile/eyle kemal bar Menlik etme (yahud “ile”) zeval bar

Sirke aydar bal benim Neft özin yağ sayar

¹⁷ Samoyloviç, son makalesinde (Z.V.O. XXII, 139) müsteşriklerin “Mahtumkulu”yu anlamak yolunda gördükleri müşkülattan bahsetmem münasebetiyle bulunmuştur. Fakat ben, makalemde “müsteşrikler Mahtumkulu'nun lisanını ve ruhunu anlamıyorlar” dediğim zaman, bu yalnız “Vambery”ye ve tab'ında pek çok hatalar yapan “Ostroumov”a ait idi.(Yazara ait dipnot).

¹⁸ Bu kütüphane 1914 yılında Osmanlı Sadrazamı Hilmi Paşa tarafından satın alınan ve halen T.C. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinin Nikolay A. Katanov bölümü olarak hizmet vermektedir.

¹⁹ Şeyh Muhsin Fani neşrindeki manzumelerden numara 1 – şimdi İstanbul'da mevcut olan Taşkent tab'ında s. 2 – 3 de. numara 3 – s. 4-de, numara 5 – s. 19-da, numara 7 – s. 9-da, numara 8 – s. 22-de, numara 9 – s. 23-de, numara 12 – s. 26-da, numara 13 – s. 40-da, numara 14 – s. 65-de, numara 15 – s. 64-da, numara 17 – s. 69-da, numara 18 – s. 71-de: keza ilavelerden numara 1 – s. 21-de, numara 3 – s. 28-de, numara 5, 6 – s. 40-da, numara 7 – s. 42-de, münderiç olmak üzere mevcutturlar. (Yazara ait dipnot).

²⁰ “Dağları kazık (yapmadık mı?)” Kur'an-ı Kerim, 78/7.

Habar alsan birev ("bizaw" belki "birdun") den Özin kem saymaz deveden

*Öz yanında bedev (beydev) den Eşek özin yeg sayar*²¹.

s. 29'daki 10 numaralı manzume, umumen "Mahtumkulu"ya mensup manzumelerin en nadir ve en mühim olanlarından biridir. Şeyh Muhsin Fanî ise, "Yomut, Teke, Dewçeker, Bakar" kelimelerine sual alameti koymakla, "Ehli sünni" kelimesini de "Ehli 'ıyal", "Namus etmek" ibaresini de "arz ve namus ihlal etmek" diye tercüme etmekle, kendisinin "Vambery" tercümesinden de istifade etmediğini ve "Vambery"nin umumiyetle doğru anladığı bu mühim manzumenin mazmunu kendisine tamamen meçhul kaldığını gösteriyor. Neticede naşir, bütün manzumeler hakkında yazdığı mülâhazaları arasında (s. 11, numara 10), ve en şayanı dikkat manzume hakkında yalnız: "Şark hayatının sade ve fakat hakiki bir tasviridir" demekle iktifa etmiştir. Umumiyetle "Mahtumkulu"ya mensup divanların ekseriyesinde tesadüf olunmayan ve yalnız Fergane nüshasında ve 1923 senesi iptidasında "Merv"de gördüğüm bir nüshada bulunan bu gibi Türkmen hayatı siyasiye ve içtimaisine ait parçalar ve manzume, Türkmenlerin ve bilhassa "Mahtumkulu" mensup olduğu "Göklen" kabilesi ile ve "Yomutlar"ın milli neşideleridir ki, Türkmenlerin İran üzerine olan akınlarını tam yağmager akıncı Türkmen ruhunda tavsif eder ve Türkmenleri tehyiç eden bir harp marşı vazifesini görür. Bu manzume Petersburg kütüphanesi-i umumu nüshasında da mevcuttur (Z.V.O.XIX, 0147). Taşkent tab'ında ise bulunmaz. O cihetten diğer nüshalar elde edilmedikçe, bu manzumenin bazı beyitleri tamamıyla anlaşılmasından kalacaktır. 5, 7. mısraların kelime cihetiyle manaları kısmen vazih olmakla beraber "Vambery" ve "Şeyh Muhsin Fanî" tercümelerini kabul etmek kabil değildir. Manzumenin başı "Samoyloviç"ın nakil ettiği gibi "Yomut-Gökleng (Göklen) ta'sib edip özinden, Çıkdı Goşun öni ardı

²¹ "Dağ sayar" şiiridir: "Dağlar yerin myhydyr, Depe özün dag sayar. Çekik özün bilbil diyr, Çarлак özün zag sayar. Kemlik eyle - kemal bar, Menlik etme - zowal bar, Her başda bir hy'yal bar, Gul özünü ig sayar. Gü'ýjünden, kuwwatyndan, Dün'ýaniñ nobatyndan, Bir kişi yzzatyndan Bedasyl özün beg sayar. Nadanam, zat bilmenem, Bir gün'ali gul menem, Sirke aydar: "Bal menem", Nebit özün ýag sayar. Habar alsan birewden, Özün kem saymaz döwden, Öz ýanynda bedewden, Eşek özün ýeg sayar. Dert çekenler dert biler, Namart özün mert biler, Tilki özün gurt biler, Garsak özün seg sayar. Magtymguly bir guldur, Gullugyna kaýyldyr, Akmak özün akyl diyr, Öleñ özün bag sayar." Magtymguly, Şygyrlar (üç tomluk) I tom Aşgabat "Türkmenistan" DNÇB, 1992., I/173; Mahtumkulu Firagi'nin Kamil Divani, (Çapa tayyarkan Murad Durdi Kadi), Meşhet 1382. s. 134.; ماختمغولى قوشغىلارى؛ (يغنائى): ب. كهر بابايف؛ سوزباشى: به ككر امير به ردى) اشغابات (بالتارامسكى) توركمه نستان دوؤله ت نه 80. s. شريپياني: 1926 نجي يل.

bilinmez”²² şeklindedir. Ve umumiyetle manası kısmen “Vambery”nin (s. 409-411) de tercüme ettiği vecihle bir vecih atidir.

“Yomut- Göklen” kabilesi heyecana gelerek önü ardı bilinmez, nihayetsiz asker sıfatıyla sefere çıktı. Kalabalığından sığışmayarak köy kasabalar içerisinden gitmeyerek (?) sahra yoluyla gidiyor²³. Bu askerin takip edecek yolu ve konacak menzilhahleri belli olmaz. Askerin heybetinden dağlar taşlar çarpışıyor. Bu seferde üç bin nizebaz nöker (naşirin aslan farsı zan ettiği bu kelimenin “Türkçe” veya “Moğolça” olduğu “Melioranskiy”nin “İbn Mühenna”ye şerhinde (Z.V.O. XV.)²⁴ pek güzel izah edilmiştir), Dört bin Bakir (Fitilli) Tüfengli asker iştirak ediyor. Nehrin yukarisından Teke ve Salır kabileleri yürüyüş ederken bunlarda pek kalabalıktır. Aralarında kimi göçebe ve kimi oturak (? Vambery’ye göre) ne idiği bilinmez. Bu kadar kesif bir kuvvet ile Ehli Sünnet (yani Sünniler) ar ederek geliyorlar, (Kızılbaş’ın, İran’ın) şehirlerini yakarak bağlarını mahvı berbat ediyorlar. Bir tearruzla “İsfihan”ı ve hesabi bilinmez köy ve kasabaları fetih ediyorlar. İşte bu meydan Ali’nin meydanıdır. Bakın ne iş görüyor bu meydanda Ömer ve Osman. Atların deminden yer ve gök doldu, Horasan ülkesinde Türkmen askerlerinin kopardığı tozdan bu ülkede neresi yer ve neresi toz olduğu hiç fark olunamaz”.

“Taşkent” neşrinde bu gibi Türkmen hayat cengcuyanesine [mücadelesine] ait manzumelerden yalnız bir parça tab’ olunmuştur ki (s. 96-97), o manzumede, diğer bütün nüshalar meyaninde, yalnız benim nüshada ve Kakacan²⁵ nüshasında (Z.V.O. XX11.128.135)

22 “Öni-ardy bilinmez” şiiri şyledir: “Yomut, gökleñ täsip edip özünden, Çekdi goşun, öni-ardy bilinmez. Sygmaý çykdy Deşti-Dahan düzünden, Yörän ýoly, gonan ýurdy bilinmez. Garga salsa, tugun bile depişer, Haýbatyndan daglar-daşlar gapyşar, Öli turup, dirilere ýapyşar, Arslany, tilkisi, gurdy bilinmez. Üç müñ naýzabazy bardyr nökerden, Dört müñ pildary bar gala ýykardan, Teke, salyr ýöriş etse ýokardan, Öñünde çökejek, ili bilinmez. Ähli sünni namys edip gelerler, Gala ýykyp, bagyn berbat kylarlar, Döw çekip, Yspyhan şährin alarlar, Bu kentleriñ üçi-dördi bilinmez. Magtymguly, Alynyňdyr bu meýdan, Ne iş tutar, görüñ, bu Omar, Osman, At deminden doldy zemin-u asman, Horasanyñ häki-gerdi bilinmez.” Magtymguly, Şygyrlar (üç tomluk) I tom Aşgabat “Türkmenistan” DNÇB, 1992., I/103.; ب. کهر بابایف؛ ماختمقولى قوشغىلارى؛ (بغنانى): ب. کهر بابایف؛ 182-183. s. سوزباشى: به ککر امير به ردى) اشغابات (باتارامسكى) تورکمه نستان دوؤله ت نه شريپاني: 1926 نجى بل.

23 Yani eğer mısra’ı “Sığalmay çıkdı dişte dahan yolundan” okumak kabil olursa olanaklı olursa ; “Vambery” ise “Uzak deşt vekivilerden çıkdı” diye tercüme ediyor. “Sifilmay” kelimesi tercümesiz bırakıyor. Burada “Dahan” kelimesinin bir yer ismi olması da muhtemeldir. (Yazara ait dipnot).

24 Мелиоранский, П.М., Арабский филолог о монгольском языке, ЗВО, 1904. (Мелиоранский, П.М., Арабский филолог о турецком языке, Ст. Петербург, 1900.).

25 Zeki Velidi Togan, Türkmen Berdi Hacı’nın oğlu avukat Kakacan’i dostum diyor ve onunla “Türkmenistan” gazetesini çıkardıklarını ifade etmektedir. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, TDV yay. Ankara 1999. s. 285

bulunuyor. Bunda, ilk baharda Türkmenlerin İran akınlarına nasıl hazırlanmaları icap ettiği, küffarın [kafirlerin] esaretine Türkmen'in hiç tahammül edemeyeceği, Türkmen bir defa belini bağladıktan²⁶ sonra "Derya Kulzümi" (= Kurzem=Harezmi=Bahr Hazar) kuradacağı, bütün Türkmen kabaili "Teke, Yomut, Göklen, Yazırlar"ın şimdi bir padişaha tabi olmaları icap ettiği ve o padişahın da "Kemal Han Oğlan" olması lüzumu tam "Dede Korkut" lisanıyla söyleniyor. "Mahtumkulu" bunda kış doksanının daha çabuk nihayete ermesini ve İran'ı yağma etmeyi daha ve daha tesri' etmesini²⁷ gözlerinden yaş akıtarak ve Tanrı'ya yalvararak doğa ediyor. "Mahtumkulu"nun bu gibi cengcuyane şiirleri pek maruf olduğundandır ki Karutze namı [isimli] Alman, Maverayı Bahr Hazar Kırgız-Türkmenleri hayatına ait neşir ettiği seyahatnamesinde "Mahtumkulu'nun kahraman eşari"nden bahis ediyor²⁸. "Şeyh Muhsin Fani" belki "Mahtumkulu"nun Türkmen hayatı cengaveranesine selbi bir nazarda olduğuna zahib olmuş olmalı ki, manzumenin "Ehl Sünnet, yani Sünniler, ar ederek geliyorlar" manasında olan 13. mısraına "Ehl ve ayallarının arz ve namusunu ihlal ediyorlar" gibi mana veriyor.

"Vambery"nin müteaddid hatalarına "Şeyh Muhsin Fani" tarafında ilave olunan yeni hatalardan daha diğer birisi, s. 37-38'de 17 numaralı "Çilimkeş" manzumesinin şerhleridir. Tütün ve nargile içmek Türkmen elinde uluca ayıp sayılmış. Mahtumkulu da bunun fena bir adet olduğunu ve bunun insanın vücuduna ve dinine muzır olduğunu söylüyor. Bu manzumenin ahırındaki beyti "Vambery":

İman bir tilkidir göre bir indir,

²⁶ "Döker bolduk yaşymyz" şiiri: "İstâr – elden çyka döwlet humaýym, Doga kylyp, döker bolduk yaşymyz. Dilegim duş eýle, gözel Allahym, Ersgin boldy gitdi gyzylbaşymyz. Hydyr gezen çölde iller ýaýylsyn, Ýurt binamyz gaýym bolsun, goýulsyn, Çille mest nerlerimiz barça aýylsyn, Bir suprada eda bolsun aşymyz. Derwüşler köňli jem dursun namaza, Ýigitler ýygylsyn söhbete-saza, İlimiz ulaşsyn sowulmaz ýaza, – Togsan dolup, tamam bolsun gşymyz. Türkmenler baglasa bir ýere bili, Gurudar Gulzумы, derýaýy-Nili, Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili, Bir döwlete gulluk etsek başimiz. Magtymguly, diýdi jannyň dirligne, Musulmany goýma, kapyr horlugna, Rowaç bergil ýomut, gökleň birligne, Ol Kemal han owgan bolsun başymyz." Magtymguly, Şygyrlar (üç tomluk) I tom Aşgabat "Türkmenistan" DNÇB, 1992. I/106.

²⁷ Kelime yazıda "تسرايع" şeklinde yazılmıştır.

²⁸ "Mahtumkulu'nun kahramançılıklı şiiri" (геройскихъ песенъ Махдумкули)" (Richard Karutz (1867-1945): Unter *Kirgisen und Turkmenen*. Verlag Klinkhardt & Biermann, Leipzig 1911.) Карутц, Рихард, Среди киргизов и туркменов на Мангышлаке : Этногр. очерки / Р. Карутц ; Пер. Е. Петри . – С 32 отдельными таблицами, 51 рисунком в тексте и картой . – Санкт-Петербург : Девриен А. Ф., 1911, s. 173.

Tilki tuspa düzmez onda çilimkeş²⁹

Suratında yazmış ve katiyen anlamadığı halde garip bir hata ile tercüme etmiştir [Die sunde ist Fuchs ein Fuchs wird dort (am Tag der Auxerstehung) gar nichts richten O Tabakraucher du!]. Belki “iman” kelimesi “yeman- yaman” okumuş ve onu “günah” zan etmiş ve meseleyi de yevmi kıyamete nakil etmiş, “dözmez” kelimesini de farsça “dözbedüz” diye zan etmiştir; hâlbuki Taşkent tab’ında (s. 70) “Tuspa” yerine “tüsse” yazılmış ve beytin manası da: “İman bir tilkidir, İnsanın gövdesi bir indir”, in içerisine duman üfürülmek usulü ile tüssüme edilirse tilki in içerisinde duramaz kaçır, insanda vücuduna tütün dumanı çekerken imanı kaçır” demek oluyor. “Şeyh Muhsin Fani” de bu beyitteki “iman”, “gövre” kelimelerine sual alameti koymuştur. Manzumenin “Taşkent” tab’ında epeyce doğru olarak:

Keyfi gelse aklı huşun azdırır Sünkünü sızdırır etin kızdırır.

El götergin böyle nahak bu işten Pulun köyer canın köyer bu baştan

Erte kabrin (yahut karnın) doldururlar ateşten

Şeklinde yazılan 3, 7, 9, 10. mısralarını, “Vambery” yanlış okumuş ve yanlış tercüme etmiştir. Beyitlerin mazmunu, “bu tütün, nargile sana (insana) bir az keyif vermekle beraber aklını, huşunu alır, kemiklerini zonklatır, ağrıtır, vücudunu kızdırır, paran (ful=pul) israf olur, canın yanar (“köymek” mastarı iflas etmek ve yanmak manalarında kullanılıyor,) yarın kıyamette kabrini (yahut karnını) da ateş ile doldururlar, vazgeç böyle fena işten” demektir. “Vambery” ise “keyfi” kelimesini “gofi” okuyarak farsça “goft” ve “gep” manasında, “sünküni” kelimesi “sikini” okuyarak “Pens” manasında, “Fulni [pulni/para]” kelimesini “belin”, “bel” okuyarak “lende ” diye tercüme etmiştir. “Şeyh Muhsin Fani” bek de bu hataları tekrar etmiş, fakat manzumenin umumunu anlamak hususunda “Vambery” den daha büyük hatalar yapmıştır. “Vambery” bu manzumenin tütün, nargile içenlerin aleyhine yazıldığını güzel biliyor; ayrı mısraların

²⁹ Çilimkeş şiiri şöyledir. “Hak seni raýyña goýmuş jahanda, Ede bilenîň et munda, çilimkeş. Diwan gurlan günü hasap jaýynda, Jowabyň nämendir onda, çilimkeş. Kuwatyň kemelder, güýjün üzdürer, Keypi kellä gelse, aklyň azdyrar, Süňňüni syzdyrar, etin gyzdyrar, Bir nyşana budur sende, çilimkeş. El götergin beýle nâhak talaşdan, Puluň köyer, janyň ýanar bu işden, Erte garnyň doldururlar ataşdan, Zâhmi çykamaz, galar janda çilimkeş. Iki dünýä ýagşylyk ýok egriýe, Kişi bolsaň, gadam goýgul dogruýa, Binamaza, gybatkeşe, ogruýa, Ýoldaş bolar ýowuz günde çilimkeş. Magtymguly, Möwlam jandan ýakyndyr, Çilim bir şor suwdur, ten bir zemindir, Iman bir tilkidir, gövre bir hindir, Tilki tüssä dözmez hinde, çilimkeş”. Magtymguly, Şygyrlar (üç tomluk) I tom Aşgabat “Türkmenistan” DNÇB, 1992., I/153.; ماختمغولى قوشغىلارى؛ (يغنائى): ب. كهر بابايف؛ سوزباشى: به ككر امير به ردى) اشغابات (بالتارامسكى) توركمه نستان دوؤله ت نه 1926 شريپاني: s. 148-149.

tercümesindeki hatalara rağmen hey’eti umumiyesiyle manzumeyi doğru anlıyor. Ve “Çilimkeş” kelimesi tütün içen, pipo içen (Tabakraucher, eigentlich Pfeifraucher) diye izah ediyor. (Menşei [kökü] bana malum olmayan bu “çilim” kelimesini Vambery “Su piposu” (Wasserpfeife) manasında “Çağatayca” kelime diye şerh ediyor, Rodlov’da (lugat III 2137)³⁰ de öyledir ve her beytin sonunda hataen “çilimkeşi” diye “i” ile yazılan kelimeyi doğru olarak Tabakraucher diye tercüme ediyor. “Şeyh Muhsin Fani” ise tamam-ı aksine “Çilim” kelimesini “Çilim, Çalim, aceb ve nahvetten kinaye, “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağları ululuk yarışına girebilirsin”³¹ diye izah ediyor ve s. 12, numara 17 de bütün bu manzumenin mazmununu yanlış anlayarak: aceb ve nahvetle muttasıf olan bir adamın hayatı dünya ve ahirette uğrayacağı şedaidi anladır” diyor.

“Şeyh Muhsin Fani” kitabının başına (s. 3-15) bir mukaddime ilave ederek bunda Şark Türkçesinden, Türkmenlerden ve Mahtumkulu eserinin kıymeti edebiyesinden bahis etmiş ve manzumelere kısa bir karakteristik yazmıştır. Buna göre “Mahtumkulu’nun Asar-ı Nevai, Emir (Ömer Han), Müns Harezmi gibi şairlerin, Ahmet Yesevi, Allahyar gibi mutasavvıfların eserleriyle kabil mukayese değildir. Mahtumkulu la yemut şairlerden hesap olunmaz; tabiatın aguş tenhaiyesinde yaşamış ve ölmüş bir adamdır. Lisan ve şahsiyet itibariyle bir mevki varsa da, yalnız Ahmed ve Yusuf, Zurkum Şah, Köroğlu, Seyyid Battal hikâyeleri gibi eserler sırasından sayılabilir; maa ma fih Mahtumkulu bazı ulvi hislere de bigâne olmamıştır ve bunda Ahmed ve Yusuf kıssasındaki gibi Kızılbaşları kırmakla cihanı hayrete bırakacak kan sahneleri vücuda getirmek fikirleri olmamıştır”. İşte Şeyh Muhsin Fani’nin “Mahtumkulu” hakkındaki efkârının hulasası budur. “Vambery” ise bu şairi “Şeyh Muhsin Fani”ye nispeten bir az daha doğru ve tarif etmiştir (s. 390-392). Zannınca hiç medrese tahsili görmeyen (?) ve Muhammed Peygamber gibi ümmi olan (?)³², Nakşibendî tarikatının hakiki seyyar dervişi olan bu şairin, “Ahmet Yesevi”, “Allahyar” ve

³⁰ “Из чаг., тар., тат. chilim курительная трубка” (Радлов, 3, 2137, 2163) Василий Васильевич Радлов/Friedrich Wilhelm Radloff (1837- 1918) В.В. Радлов, Опыт Словаря Тюркских Наречий, СПб. 1893-1901.

³¹ Kur’an-ı Kerim, 17/37.

³² “Mahtumkulu” tahsil görmüş zattır; ve “Hive”de tahsil ettiği rivayet olunur (Samoiloviç, Abdussattar Kazi, p. 03). “обучался в веке и знаменитый все Туркменский поэт Махтумь-кули” А. Н. Самойлович, Абду-с-Саттар-казы. Книга рассказов о битвах текинцев. Туркменская историческая поэма XIX века, С. Петербург, 1914, s. 8.; Gerçekten Mahtumkulu ilki Kızılayak köyünün “İdris Baba” medresesi ve Buhara’daki “Gögeldaş” medreselerinde okuyor. Mahtumkulu Firagi’nin Kamil Divani, (Çapa tayyarlan Murad Durdi Kadi), Meşhet 1382. s. 32-33. “مختومقولى فراغى نىنگ كامل ديوانى، چاپاتيار لان مراد دوردى قاضى، ”. پایينه ۱۳۷۹.

“meşrep”lere münasebetinden bahis ettikten sonra, hırsızlık ve yağmagerlik kendileri için yegâne varidat menbai olan bir cemiyette (yani Türkmenler arasında) “Mahtumkulu”nun hırsızlığın fenalığı hakkında şiir söylemesi, denaet ve aç gözlülüğü adet edinen, garat ve katli sanat edinen bu vahşilere tütün içmenin hıfz-ı sıhhate muvafık olmaması hakkında nasihatlerde bulunması kendi hesabına pek gülünç olduğunu, maa ma fih Mahtumkulu asarının “vahşi Türkmenlere” tesir ettiğini, hatta onun divanı okunurken Türkmenlerin “Şia-Kızılbaş” esirlerine karşı bile mülayim muamele gösterdiklerini” söylüyor. “Mahtumkulu” Türkmen kabailin cengaverlik hususiyetlerini tavsif eden bazı manzumelerde söylemiş ise de, bunun ancak muhit tesiriyle olan bir iş olduğunu ilave ediyor; yoksa “Mahtumkulu” Vambery’ye göre: “vahşi Göklen Türkmenlerinin İran unsurlarıyla komşu olarak bazen sulh ve müsalemet esasında olan temasları dolayısıyla ahlakları bir az sulhperverliğe ve marifete temayül etmesi” neticesinde vücuda gelen bir sulh ve müsalemet dervişidir (s. 390)³³. “Vambery”nin makalesinden haberdar olan “Köprülü Zade Fuat Bek” ise (İlk mutasavvıflar, s.179)³⁴ “Mahtumkulu”ya bir saz şairi olmakla beraber hemen “Ahmet Yesevi” tesirinde olan bir derviş olarak tavsif ediyor. Türkmen edebiyatını layıkıyla öğrenen “Samoyloviç” ise, “Mahtumkulu”yu zannımca en doğru olarak “Halk mütefekkeri, halk muallimi ve şairi” sıfatıyla tarif etmiş ve bunu Orta Asya, Azırbeycan ve Anadolu’daki diğer “Halk şairleri” ile mukayese ederek öğrenmek icap ettiğini ileri sürmüştür (Z.V.O. XIX, 0126)³⁵. “Mahtumkulu” hakikaten muallim şair olmakla beraber “Halk müfekkeri”dir. “Samoyloviç” Mahtumkulu’ya mensup olan eserlerin hepsi de fil-vaki onun eseri olup olmadığı meselesine pek ziyade ehemmiyet veriyor ve bazı şiirlerini diğer Türkmen halk şairleri asarıyla karşılaştırıyor (Z.V.O. XIX, 0126 haşiye 5, ve XXII 126-135)³⁶. Hive Türkmenlerinde hatta Özbeklerinde de “Mahtumkulu okumak”, “Türkmence hikmetli mev’ize şiirleri okumak” manasında kullanılıyor. Bundan dolayı “Mahtumkulu”ya nispet edilen manzumeler ikiye taksim edilerek öğrenilmelidir. Biri, “Göklen” kabilesinden olan “Mahtumkulu ibn

³³ Vambery seyahatnamesinde de aynı düşünceleri beyan etmektedir. Arminius Vambery, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (haz. N. Ahmet Özalp) İstanbul 1993. s. 56.

³⁴ M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar, (Yay. Orhan F. Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1976, s. 177.

³⁵ Материалы по среднеазиатско-турецкой литературе. 1; Кр. опись среднеаз. рукописного собрания А. Самойловича // ЗВОРАО. 1909. Т. 19, вып. 1. С. 01-030.

³⁶ Самойлович, Материалы по среднеазиатско-турецкой литературе. 2: Третье дополнение к указателю песен Махтумкули. 3: Стихи Доулет-Мамеда моллы, отца Махтумкули // ЗВОРАО. 1914. Т. 22, вып. 1/2. С. 127-154.

Devlet Munla”nın bizzat kendisinin inşa ettiği eş’arını tayin etmektir. İhtimal bu zatın kendi asrında yazılan divanı da bulunabilir. “Şah Nimetullah Veli³⁷, Ahmed Yesevi” gibi halk evliyasına nispet edilen eş’ar ve asar meyanından fil-vaki o zatların kendi eserleri olanlarını ayırıp bilmek ne kadar müşkil ise, “Mahtumkulu” eserlerini bu yolda tefrik ve tetkik de, yeni bir şair olmasına rağmen, epeyce müşkildir. Maa ma fih bu mesele ayrı bir meşgale teşkil edebilir. Meselenin diğer şıkkı ise, halk ağzında “Mahtumkulu”ya nispet edilen parçaları tayindir. Bu vakit “Mahtumkulu” ismi bir ism-i cins oluyor. Şimdiye kadar bulunan 279 manzumenin ve daha bulunacakların pek çoğu belki bu cümledendir. Halk ağzında, İslam ruhunda “Mahtumkulu” vezin ve tarzındaki hikmetli şiirlerin ekserisi ona nispet verilebilir. Birinci “Mahtumkulu”yu “yani Mahtumkulu ibn Devlet Munla”yı, biz maalesef pek az biliyoruz; ikinci nevi “Mahtumkulu” ise Türkmen halkına siyasiyat, hükmiyat, nesaih öğretiyor; Hindistan’la Türkistan’ı mukayese ediyor; aile hayatından, aşiret hayatından bahis ediyor. “Abadı harabı düzi deryası, Yüz kırk altı mün ağaç (fersah) bulur bu dünya”³⁸ diyerek coğrafiye öğretiyor. Hilkat ve harabeyi [viran olan] âlemden, kıyamet ve deccaldan bahis ediyor. Bu manzumeler, “Samoyloviç”in de dikkat ettiği gibi (Z.V.O. XXII 135) “Fergane”de bulunan divanlarda olduğu gibi, Şimali Kafkasiya’daki “İstavropol” Türkmenlerinde de mevcuttur. Bu nevi Mahtumkulu eş’arı dini olmakla beraber “Meşrep” veya “Ahmed Yesevi” gibi halis tasavvuf eseri ve derviş eş’arı değildir. Bu bir halk din ve ahlak muallimi, halk felsefiyatı muallimidir. Ol, “Vambery”nin tasavvur ettiği gibi İran’la temas neticesinde ahlaki sulh ve müsalemeye meyil eden derviş değil, belki Türk evliyalari talimatından mülhem olarak dini talimat ve nesaih söylemekle beraber halkın milli muharebelerinde ruh verici ve müşaviri olan şairidir. Bunun nazarında iman ve mehafetullah ile cengaverlik ve harpta hunharlık, yalnız “kabili cem” olmakla kalmayıp “lazımı cem” olan şeylerdir. “Mahtumkulu” Türkmenler içinde, eski “Mu’inü’l-Mürid”³⁹ müellifi “Şeyh Şeref”in yerini tutmuş ve asrı yakın olmasına

³⁷ Şah Nimetullah Veli, XIV-XV yüzyılında yaşamış olan tasavvuf eğilimli düşünürdür.

³⁸ “Bu Dünya” adlı şiiri şöyledir: “Abady-haraby, deryasy-düzi, Yüz kırk alty mün ağaç yoldur bu dünyâ.” Magtymguly, Şygyrlar (üç tomluk) I tom Aşgabat “Türkmenistan” DNÇB, 1992.

³⁹ Mu’inü’l-Murit: (Tâlibin Yardımcısı): Eğitimini Köhne Ürgenç’te alan ve zengin biri olan Ersarı Bay 1313 yılında bu kitabı, Şeyh Şeref Hoca’ya kırk deve karşılığında yazdırmıştır. Eğitime gönül veren bu kişiye halk daha sonra Ersarı Baba lakabını vermiştir. İslam’ın önemini anlatan bu eser, Türkmen mekteplerinde ana ders kitap olarak kabul edilmiştir. O tarihten itibaren çoğaltılarak mekteplerde tekrar tekrar okutulmuştur. 14. yy. da Türkmence yazılan ilk eser olarak kabul edildiğinden Türkmenler için bu eser, ayrı bir

rağmen, gittikçe, eski Türklerin “İrki Hoca, Dedem Korkut, Asan Kaygı” gibi efsanevi halk filozofu şeklini almaya başlamıştır. Milletın bazı hati’eler neticesinde Rus esaretine düşeceğini, “Asan Kaygı”⁴⁰ Nogay ve Kırgızlara nasıl haber vermiş ise, kıyametin ne vakit kopacağını “Şah Nimetullah Veli” Taciklere nasıl söylemiş ise, bunların hepsini “Mahtumkulu”nunda Türkmenlere aynı surette haber verdiği söyleniyor. İşte bu nokta-i nazardan, “Mahtumkulu”, Türkmenin diniyatını, hükmiyatını, maziye ve istikbale nazarlarını ve umumen hayat felsefesini öğrenmek için mühim me’hazdır; ve bu halk şairi ve onun namı etrafında temerküz eden Türkmen halk felsefiyatı hakkında, “Vambery”nin neşir ettiği 31 manzumeye bakarak hüküm çıkarmak doğru olmaz.

“Şeyh Muhsin Fani” kitabın şu mevzu bahis olan mukaddimesinde, Şark Çağatay imlasının Garbı Türk imlasına nispeten daha düzgün ve muttarid olmasından bahis ediyor ki, Garp Türkçesindeki imla itiradsızlığının esas sebepleri garp müsteşrikini asarinde (mesela “Zaleman”ın makalelerinde)⁴¹ izah edilmişken, Garp Türklerinin kendileri tarafından layıkıyla dikkat edilerek öğrenilmemiş olduğundan, elbette şayanı dikkat ve şayanı tahsindir. Fakat bu bahiste de (s. 8) “imla itiradsızlığı”nın sebeplerinden biri olmak üzere gösterdiği “Kavaid Osmaniye müelliflerin kendi lisanlarından ziyade Arap ve acem dillerinin kaidelerine vakıf olmaları”nın göye “Kabul-ı İslam eden milletlerin lisanları üzerinde Arapçanın tesiri”nden başka bir şey olduğunu iddia etmesi gibi tezatlar vardır. “Şeyh Muhsin Fani” aynı sahifede, umumen Türkiye’de pek makbul olan ve ekseriye hiç bir esasa müstenit olmayan “İlmi ensabı luğaviye”yi ve yalnız bazı telaffuz müşabehetlerine bakarak cihandaki ekser elsinenin Türkçeden türemiş olduğunu ve bütün esatir Yunaniye ve Hurafat Evvelindeki tabiratın ve bundan istidlalen medeniyeti kadiminin Türk dilinden ve Türk âleminden iktibas edildiğini ispat yolundaki tecrübeleri pek ala inkar ediyor; fakat kendisinin s. 3-4’de “Bahşi” kelimesi (ki bu söz muhakkak Sanskritçedir) ile, s. 46’da “Görk [Görkem]”, s. 48’de “Tang” kelimelerinin iştikakâtı hakkındaki uzun uzadı mütalaaları, ve hiç anlaşılmayan bir beyitteki (s. 39) meçhul ve belki “Vambery” tarafından hata okunmuş ve yazılmış olan “ulı” kelimesini “Çağatay, Yakut, Koybal, Çuvaş, Azeri” lehçeleriyle mukayeseye kalkışması,

öneme sahiptir. 1998 yılında Türkmenistan’da tekrar basılmıştır. (Necla Pekolcay, İslam Türk Edebiyatı, üçüncü baskı, İstanbul 1996, s.128.).

⁴⁰ XV yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Asan Kaygı, Kazak, Nogay halkının filozofudur.

⁴¹ Zaleman, K., Zapiski o “Slovarie Yakutskago Yazıka” E. K. Pekarskago (E. K. Pekarskiy’in “Yakutça Sözlüğü”ne İlişkin Notlar), İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1905/2,XXII/2’den / K. Zaleman.-- y.y. : y.y. , 1905.

yine tenkit ettiği o “ilmi ensabı luğaviye” müntesipleri⁴² yolundan çıkamadığını gösteriyor.

Türkiye’de ilmi maksatla Türkiyat’a ait yazılan beraber ele alındığı vakit, ilk evvel göze çarpan cihet, hiç olmazsa Türk kavimleri lisanında neşir olunan Asarı cami’ bir kütüphanenin bulunmaması, ve diğer taraftan da, diğer şark ülkelerindeki gibi Türkiye’de çalışan limlerinde yalnız münferit olarak çalışmaları, ve ulumun müteaddid şuabatı şöyle dursun hatta bir fen yolunda çalışanlar arasında bile teşriki mesai usulünün mevcut olmaması ve ona sevk eden müessesatı ilmiyenin ademi mevcudiyetidir. Yoksa bir eser üzerinde bu kadar emek sarf etmekten çekinmeyen msteidd ve muktedir zevat mevcut iken, bu kıymetli vakitlerin ve bu emeklerin beyhude yere bir takım tedahllere, tekrarlara sarf olunarak heder olup gitmesinden ictinap etmek elbette mümkün olurdu. İşte, yalnız bu hakikati acı misallerinden biriyle göstermek için, “şeyh Muhsin Fani”nin bu küçük eserini bu kadar tafsilatıyla tahlil ettim. (AHMED ZEKİ VELİDİ)

⁴² Kelime “مئسپلری” şeklinde yazılmıştır.